
Dokumenty i materiały

Documents and Materials

Dokumente und Materialien

Piotr Daszkiewicz

Instytut Historii Nauki im. Ludwika i Aleksandra Birkenmajerów PAN w Warszawie

PatriNat OFB Muséum national d'Histoire naturelle (Paryż)

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6631-100X>

Medal Jean Emmanuela Giliberta w zbiorach Narodowego Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu

W zbiorach Narodowego Muzeum Historii Naturalnej przechowywany jest medal wybitny na zlecenie Stanisława Augusta Poniatowskiego, upamiętniający niecodzienne wydarzenie. Jean-Emmanuel Gilibert (1741–1814) – przyrodnik i lekarz spędził w Rzeczypospolitej osiem lat (1775–1783). Odegrał bardzo ważną rolę w historii nauk przyrodniczych jako organizator instytucji naukowych, m.in. pierwszej katedry historii naturalnej w Wilnie oraz autor szeregu prac medycznych, botanicznych (w tym pierwszej flory Litwy¹) i zoologicznych (głównie opisów fauny litewskiej), a także pierwszych opisów doświadczeń hodowanych żubrów².

W Wilnie Gilibert był ofiarą próby zabójstwa, otrucia ze strony jednego z jego rodaków, prawdopodobnie kochanka jego żony Sophie. Zdarzenie to było opisywane zarówno przez samego Giliberta³, jak i jego biografów⁴. Analiza próby otrucia w świetle osiemnastowiecznych dokumentów sądowych tej sprawy i korespondencji francuskiego przyrodnika była już przedmiotem opracowania⁵. W Szkole Głównej Wileńskiej przeprowadzono analizę chemiczną proszku dosypanego do kawy, ustalając, że zawierał on arsenik. Sprawca – Berluc nie przyznawał się do winy i został skazany na trzy lata wię-

¹ J.-E. Gilibert, *Flora lithuanica inchoata seu enumeratio plantarum quas circa Grodnam collegit et determinavit Ioannes Emmanuel Gilibert*, Grodno 1782.

² T. Samojlik, P. Daszkiewicz, *Dziki ssaki Wielkiego Księstwa Litewskiego w pracach Jeana-Emmanuela Giliberta*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2015, nr 60, s. 151–163.

³ J.-E. Gilibert, *Apperçu sur le magnétisme animal ou résultat des observations faites à Lyon sur ce nouvel agent*, Genewa 1784, s. 73–74.

⁴ W. Sławiński, *Dr Jan Emmanuel Gilibert, profesor i założyciel ogrodu botanicznego w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie” 1925, t. III, s. 8–45.

⁵ D. Burba, A. Parent, *Šeimyninis konfliktas XVIII amžiaus Vilniuje: bandymas nunuodyti profesorių Žaną Emanuelį Žiliberą 1782 m.*, „Lietuvos Istorijos Metrastis” 2019, nr 2, s. 89–111.

zenia; wydano go również z Wielkiego Księstwa⁶. Onufry Orłowski, student Giliberta, ostrzeżony przez służącą Barbarę Baranowską, zdołał wylać truciznę i uratować swojego profesora.

Stanisław August Poniatowski ustanowił specjalny medal honorujący Orłowskiego i upamiętniający to wydarzenie. Medal ten jest niewątpliwie kolekcjonerską rzadkością. W okresie międzywojennym w Lyonie i w Paryżu przeprowadzone zostały jego poszukiwania, m.in. w spuściźnie syna uczonego – Stanisława Giliberta⁷, znanego lekarza, kolekcjonera oraz bardzo aktywnego orędownika sprawy polskiej, syna chrzestnego Stanisława Augusta Poniatowskiego⁸. Medalu nie udało jednak się odnaleźć ani w Lyonie, ani w Paryżu, gdzie poszukiwania przeprowadzono w Musée de la Monnaie. W Lyonie, w spuściźnie Stanisława Giliberta odnaleziony został inny medal z napisem: „Stanislas-August par la grâce de Dieux Roi de Pologne Grand-Duc de Lithuanie” [Stanisław-August, z Bożej łaski Król Polski i Wielki Książę Litewski] z dwoma aniołkami, napisem powyżej: „Modestia tegit detegit Amicita” [Co skromność skrywa, przyjaźń odkrywa] i poniżej wizerunku króla: „Monumentum pro vita servata J. Giliberti”, ozdabiający pudełko z cisowego drewna o rozmiarach zgadzających się z rozmiarami poszukiwanego medalu⁹. Jedyne znane egzemplarze medalu stanowiły te przechowywane w kolekcji Emeryka Huttena Czapskiego (obecnie Muzeum Emeryka Hutten-Czapskiego), opisane przez znanego lekarza i antropologa Edwarda Lotha. Wiadomo, że medal istniał w dwóch wersjach, mniejszej i większej, różniących się dębową koroną nad głową króla w większej wersji. W okresie międzywojennym Edward Loth, na prośbę poszukujących medalu lyońskich historyków nauki, Lannois i Guitarta, przekazał jego gipsowy odlew (oddany następnie do zbiorów Muzeum Fakultetu Medycyny w Lyonie)¹⁰.

Egzemplarz oryginału medalu przechowywany jest jednakże w zbiorach Narodowego Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu. W muzealnym katalogu opisany jest następująco (nr MNHN.ME.94):

Miedź, 40 x 2.5 mm; Monogramme sur l'avert, sur la tranche du cou [monogram na awersie, na szyi]: *I. P. H.* Inscription sur l'avert, le long du bord [napis na awersie wzdłuż brzegu]: *STANISLAUS AUGUSTUS D. G. REX POLONIAE M. D. LITUA.* Inscription au revers, dans le champ [napis na rewersie]: *OB CIVEM / SERVATUM / ONUFRIO ORLOWSKI / STUDIT BOTANICI / IN ACADEMIA VIENENSI / REPETITORI DILIGENTISSIMO / QUOD NEFANDAS DETEXIT / ET IMPEDIVIT INSIDIAS. / IN*

⁶ D. Burba, A. Parent, op. cit.

⁷ M. Lannois, J. Guiart, *La médaille polonaise de J.-E. Gilbert*, „Bulletin du Lyon Médical” 1935, t. CLV, s. 439–442.

⁸ P. Daszkiewicz, *Dziewiętnastowieczne wspomnienie Stanisława Giliberta*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2015, nr 60, s. 217–220.

⁹ M. Lannois, J. Guiart, op. cit.

¹⁰ Ibidem.

VITAM CENTI REGIQUE / UTILEM ET CARAM / MAGISTRI SUI ; / IOAN : GILIBERT / HIST. NATUR. PROFES. / MDCCLXXXII. Sur l'avvers: portrait d'un homme de profil vers la droite: roi de Pologne Stanislas Auguste [na awersie: portret mężczyzny profilem w prawo król Polski Stanisław August].

Nie zachowały się żadne dokumenty dotyczące pochodzenia medalu w zbiorach Narodowego Muzeum Historii Naturalnej¹¹. Zasoby sprzed 1820 r., gdy w muzeum zaczęto prowadzić inwentaryzację kolekcji, są bardzo źle udokumentowane. Nie można zatem ustalić pochodzenia medalu. Pozostają jedynie spekulacje na ten temat. Zapewne trafił on do muzealnej kolekcji przed 1820 r. Być może przekazał go sam Gilibert, który po powrocie do Lyonu był w Paryżu i pozostawał w kontakcie z Jardin des Plantes, Gabinetem Króla, lub jego syn Stanisław, który w tymże muzeum studiował zoologię (był uczniem Lamarcka). Albo podarował go sam Stanisław August Poniatowski, który przecież w młodości odwiedził tę instytucję, a następnie podarował jej kolekcję minerałów¹². Prawdopodobnie nigdy nie da się ustalić okoliczności w jakich medal trafił do muzealnej kolekcji.

Bibliografia

- Burba D., Parent A., *Šeimyninis konfliktas XVIII amžiaus Vilniuje: bandymas nunuodyti profesorių Žaną Emanuelį Žiliberą 1782 m.*, „Lietuvos Istorijos Metraštis” 2019, nr 2.
- Daszkiewicz P., *Dokumenty dotyczące daru Stanisława Augusta Poniatowskiego dla paryskiego Gabinetu Przyrodniczego*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1998, nr 43 (3/4).
- Daszkiewicz P., *Dziewiętnastowieczne wspomnienie Stanisława Giliberta*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2015, nr 60.
- Gilibert J.-E., *Apperçu sur le magnétisme animal ou résultat des observations faites à Lyon sur ce nouvel agent*, Genewa 1784.
- Gilibert J.-E., *Flora lithuanica inchoata seu enumeratio plantarum quas circa Grodnam collegit et determinavit Ioannes Emmanuel Gilibert*, Grodno 1782.
- Lannois M., Guiart J., *La médaille polonaise de J.-E. Gilibert*, „Bulletin du Lyon Médical” 1935, t. CLV.
- Samojlik T., Daszkiewicz P., *Dziki ssaki Wielkiego Księstwa Litewskiego w pracach Jeana-Emmanuela Giliberta*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2015, nr 60.
- Sławiński W., *Dr Jan Emmanuel Gilibert, profesor i założyciel ogrodu botanicznego w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie” 1925, t. III.

¹¹ Autor dziękuje p. Véronique Van de Ponsele, zajmującej się kolekcjami artystycznymi w Narodowym Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu, za pomoc w poszukiwaniach informacji na temat pochodzenia medalu.

¹² P. Daszkiewicz, *Dokumenty dotyczące daru Stanisława Augusta Poniatowskiego dla paryskiego Gabinetu Przyrodniczego*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1998, nr 43 (3/4), s. 111.

Jean-Emmanuel Gilibert's medal in the collection of the National Museum of Natural History in Paris

Summary: In 1782, Jean-Emmanuel Gilibert fell victim to attempted poisoning in Vilnius. The eminent naturalist and friend of the king was saved by his student, Anupras Orlauskas, who was warned in time and poured out the poisoned coffee. Stanislaw August Poniatowski commemorated this event with a commemorative medal. The medal of honor commemorating Orlauskas is a great rarity in museum collections. The search conducted in the interwar period in Paris and Lyon, Gilibert's hometown, did not yield any results. Only two copies were identified in the numismatic collection of Emeryk Hutten-Czapski in Kraków. Recently, the medal has also been found in the collection of the National Museum of Natural History in Paris. The article presents the history of the medal and the hypotheses regarding its origin and acquisition by the Paris Museum.

Keywords: Jean-Emmanuel Gilibert, Stanislaw August Poniatowski, commemorative medal, National Museum of Natural History in Paris, history of natural sciences

Jean-Emmanuel-Gilibert-Medaille aus dem Bestand des Nationalen Naturkundemuseums in Paris

Zusammenfassung: 1782 fiel Jean-Emmanuel Gilibert in Vilnius einem Vergiftungsversuch zum Opfer. Der bedeutende Naturforscher und Freund des Königs wurde von seinem Schüler Onufry Orłowski gerettet, der, rechtzeitig gewarnt, den vergifteten Kaffee ausschüttete. Stanislaw August Poniatowski erinnerte an dieses Ereignis mit einer Gedenkmedaille. Die Medaille zu Ehren Orłowskis ist in Museumssammlungen eine große Seltenheit. Die in der Zwischenkriegszeit in Paris und Lyon, der Heimatstadt von Gilibert, durchgeführten Nachforschungen führten zu keinem positiven Ergebnis. Nur zwei Exemplare waren in der numismatischen Sammlung von Emeryk Hutten-Czapski in Krakau bekannt. In jüngerer Zeit wurde die Medaille auch in der Sammlung des Nationalmuseums für Naturgeschichte in Paris gefunden. In diesem Artikel werden die Herkunft und die Geschichte der Medaille in dem Pariser Museum vorgestellt.

Schlüsselwörter: Jean-Emmanuel Gilibert, Stanislaw August Poniatowski, Gedenkmedaille, Nationale Naturkundemuseum in Paris, Geschichte der Naturwissenschaften.

Medal Jean Emmanuela Giliberta w zbiorach Narodowego Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu

Streszczenie: W 1782 r. w Wilnie Jean-Emmanuel Gilibert padł ofiarą próby otrucia. Wybitny przyrodnik i przyjaciel króla został uratowany przez swojego studenta Onufrego Orłowskiego, który, w porę ostrzeżony, wylał zatrutą kawę. Stanislaw August Poniatowski uczcił to wydarzenie pamiątkowym medalem. Medal ku czci Orłowskiego jest wielką rzadkością w muzealnych zbiorach. Prowadzone w Paryżu

i Lyonie, rodzinnym mieście Giliberta, w okresie międzywojennym poszukiwania nie dały rezultatu. Znane były jedynie dwa egzemplarze w kolekcji numizmatyczna Emeryka Huttena-Czapskiego w Krakowie. Ostatnio medal został odnaleziony także w zbiorach Narodowego Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu. Artykuł przedstawia historię medalu i hipotezy jego pochodzenia w paryskim muzeum.

Słowa kluczowe: Jean-Emmanuel Gilibert, Stanisław August Poniatowski, pamiątkowy medal, Narodowe Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu, historia nauk przyrodniczych

